

“SOSYAL YAPI” VE “TOPLUMSAL YAPI” BİLEŞKESİNDE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI KAVRAMI

Dr. Serkan GÜZEL *

ÖZET

Dünya tarihinin antik dönemlerden modern dönemlere kadar farklı sosyal birlikelik tarzları oluşturması, sosyo-kültürel yapı kavramını karmaşıklaştıran en önemli sebeplerden birisidir. Fakat Batı sosyolojisi sosyal ve toplumsal arasında önemli bir farklılaşma oluşturarak sosyo-kültürel yapı kavramını tanımlamada oldukça başarılı olmuştur. Batı sosyolojisinde sosyal ve toplumsal ayrımı üzerine temellenen kavramın, Türk sosyoloji literatürüne aktarılmasında bu iki gerçeklik arasındaki farklılık göz ardı edildiği için Türk sosyolojisinde sosyo-kültürel yapı kavramının kullanımı, Batı sosyolojindeki kullanımından daha karmaşıktır. Bu anlamda bu çalışmanın amaçlarından birisi, batılı sosyolojideki sosyal-toplumsal ayrımının çevirilerde göz ardı edilmesinin Türk sosyolojisinde yol açtığı derin tartışmaları ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapı, Topluluk, Toplum, Sosyo-Kültürel Yapı, Sosyal Yapı, Toplumsal Yapı

ABSTRACT

The fact that the world history experienced different living styles from the ancient to the modern age is one of the crucial reasons behind the complexity of the socio-cultural structure. But western sociology is fairly successful in defining the concept of social structure through making a differentiation between social and societal. Using the concept of socio-cultural structure in Turkish sociology is more complex than the western sociology, because of dismissing crucial differentiation between social and societal in translating these concepts. In this sense, one of the aims of this study is to demonstrate the different approaches, which led to important discussions in Turkish sociology because of neglecting the differences between social and societal in translations.

Key Words: Structure, Community, Society, Socio-Cultural Structure, Social Structure, Societal Structure

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Sosyolojik perspektifte Sanayi Devriminin yarattığı yeni toplumsal yapıyı açıklamak için oldukça fazla kullanılan ve günümüzde gündem güne etkisi azalan klâsik modernist kuramlardan dönüşün yaşandığı bir dönemin eşliğinde olmak, sosyo-kültürel yapı ile ilgili tartışmaların yalnız makro kuramlar kapsamında kalmasını değil; aynı zamanda mikro kuramları da içine alan eleştirel bir bakış açısı oluşturmayı gerektirmesi açısından üzerinde düşünölmeye değer bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyoloji, sadece toplumu değil, diğer sosyal birliktelik tarzlarının yanı sıra toplumu da inceleyen, fakat en önemli uğraş alanı toplum olan bir bilim dalı olarak ele alındığında; öteden beri yaygın olarak bilinen toplum olgusu ve kavramının sosyolojinin yegane konusu olmadığı görülecektir (Çelebi 2001: 195). Sosyo-kültürel yapıların, sadece “sanayileşme” ve “kentleşme”ye bağlı toplum yapılarında oluştuğunu düşünmek, Sanayi Devrimi öncesindeki sosyal birliktelik tarzlarını göz ardı etmek anlamına gelir. Modern dönemlerde ortaya çıkan yeni toplum yapıları, tarihteki diğer sosyal birliktelik tarzlarından öyle bir kopuşun sonucunda gerçekleşmiştir ki; modern öncesi dönemin topluluk yapılarındaki değişim süreçlerinde bile böylesine şiddetli ve etkili bir sosyal değişme sürecinin yaşandığını gösteren kaynaklara rastlamak çok fazla mümkün değildir.

Birey-yapı, mikro-makro, nitelik-nicelik gibi dikotomik klasik yaklaşımların sosyo-kültürel yapı kavramının derinliklerini göz ardı edeceği (Jucker 1998), gerçekliği tanımlamak için kullandığı makro kavramlardan anlaşılabilir. Burada ön plana çıkarılan yaklaşım, makro (grand) teorilere eleştirel bakış açısını yansıtmamasından dolayı sosyo-kültürel yapının hem yerellik hapisanesinden kurtarılmasını hem de dünya tarihinin diğer sosyal birliktelik tarzları ile ilişkilendirilerek incelenmesini sağlaması açısından önemlidir.

Sosyo-kültürel yapı kavramının, sosyal ve kültürel basit bir toplama olmadığını ortaya koymak oldukça önemlidir. Sosyal ve kültürel gerçeğin kavramsallaştırılarak ayrı ayrı incelenmesinin nedeni, sosyal-toplumsal ayrımı göz ardı edilerek batı sosyolojisinden sosyolojimize sadece “toplumsal” olarak aktarılan kavramın, diğer sosyal birliktelik tarzlarını yok saymasının yol açtığı olumsuz sonuçların zamanla daha çok anlaşılmaya başlamasıdır. Sosyal ve kültürel ayrımının yanı sıra sosyal ve toplumsal ayrımının da bu kavramsallaştırmayı zorlaştırmada önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir.

Bu anlamda sosyal gerçekliğin de kendi içerisinde sosyal ve toplumsal olarak ele alınmasından sonra, sosyo-kültürel yapı kavramının neden zorunlu hale geldiği üzerinde durmak oldukça önemlidir.

Sosyo-kültürel yapı kavramının son yıllarda sosyolojik perspektif içerisinde öneminin gittikçe daha çok artmasının nedeni, sosyolojinin yalnız toplum bilimi olmadığına gittikçe daha iyi anlaşılmasına başlamasıdır. Sanayi devriminin bir ürünü olan modern-sanayi toplumlarının genel tablosunun çizilmeye çalışılmasına ilişkin klasik sosyolojinin oldukça fazla önemseydiği toplumsal yapı kavramının, dünya tarihinin kültürel aşamasındaki diğer sosyal birliktelik tarzlarının hepsini sadece toplumsal yapıya indirgediği, zamanla çok daha iyi anlaşıldığı için toplumsal yapı kavramının kullanımından kaynaklanan olgu-kavram uyumsuzluğu giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda sanayi devriminin yarattığı toplumun tek sosyal birliktelik tarzı olmadığına anlaşılmasına başlandıktan sonra, modern-sanayi toplumunun oluşumu ile etkileri göz ardı edilerek sosyal antropologlara terk edilen kültürel boyuta yönelik süreç başlamıştır. Bu yöneliş sürecinde, makro kuramlardan mikro kuramlara dönüşün katkısını göz ardı etmemek oldukça önemlidir.

SOSYOLOJİNİN İNCELEME NESNESİ: TOPLUM

Kavram, öngörü, yaklaşımlardaki farklılıkların sosyologların açıklamaya çalıştıkları sosyal gerçekliği zenginleştirecek şekilde işlev görmeleri, klâsik sosyolojiden farklı olarak çağdaş sosyolojide kesin kalıpların olmadığına bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Bilton ve diğerleri: 555). Geline aşamada sosyolojinin, toplum bilimi olmadığına; tam aksine en önemli uğraş alanının “toplum” olduğunun anlaşılmasına paralel olarak, sosyoloji biliminin toplum noktasına indirgenmesinin de önüne geçilmiştir (Çelebi 2001: 194). Sosyolojinin sadece toplum ile kısıtlanacak kadar sınırlı bir bilim dalı olmadığını düşünmek, toplumun yanı sıra grup, örgüt, kurum, vb. gibi olguları da incelediğini kabul etmek anlamına gelir. İnsan davranışını hem özgürleştiren hem de sınırlayan toplumun, bir yandan karşılıklı yardımlaşmalara olanak sağlayan diğer yandan gruplaşma ve bölünmelere yol açan değişen bir sosyal etkileşim ağı olduğunu (Bilgiseven 1982: 4) ileri sürmek, aynı zamanda klasik sosyolojinin tanımlamak için dünya tarihinin diğer sosyal birliktelik tarzlarını göz ardı ettiği toplumun, mutlak gerçekliğinin sorgulanması anlamına geliyordu. İnsanlığın var olduğundan bu yana klan, kabile, topluluk, site-toplum,

toplum, küresel toplum gibi çeşitli sosyal birliktelik (örgütleniş) tarzları yaşanmıştır. Bu sosyal birliktelik tarzlarından “toplum” un daha da önem kazanmasının nedenlerinden biri de, sosyolojinin modern bir bilim olmasıdır. Diğer bir ifade ile toplumun daha da ön plana çıkmasının nedeni, sanayi devriminin ürünü olan kentlerin, kırsal alanlardan farklılığının daha da belirginleştirilmeye çalışılmasıdır. Sosyolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak toplumsal ortaya koyması, sanayi devrimine bağlı olarak köy tipi yapıdan kent tipi yapıya geçişteki değişimin nedenlerini açıklamaya çalışma çabaları olarak yorumlanabilir.

“Toplumsal, toplumun konusu, tüm olguların ama bütün olguların temelinde yatan bir nitelik olarak alıp, onun kişi ve grup olarak insanların doğa ve kendi aralarındaki etki ve tepki ilişkilerinin içeriğini ve özünü niteleyen, daha geniş bir kavram” (Oskay 1987: 213) olarak düşünülmesinin en büyük avantajlarından bir tanesi de, sosyolojinin toplum bilimi noktasına indirgenmesinin önüne geçilmesidir. Sosyolojinin; birincisi, çeşitli sosyal olaylar/olgular arasındaki, ikincisi sosyal olgu/olaylar ile sosyal olmayan olgu/olaylar arasındaki ve üçüncüsü bütün sosyal olgu/olaylarda ortak olan genel niteliklerden oluşan üç temel ilgi alanı olduğunu ileri sürmek mümkündür (Kızılçelik 1991: 29).

Sosyolojinin genelde toplum, özelde ise; toplumsal yapı ile sınırlı kalmasının en önemli nedenlerinden birisi, tüm sosyal birliktelik tarzlarının toplumsala indirgenmesidir. Bu da sosyolojinin dünya tarihinde tek bir gelişim formu olduğu ve bu gelişim formunu açıklayacak tek bir yaklaşım olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Bilton ve diğerleri 1987: 9) Bu anlamda Sosyolojinin olgunlaşmasının önündeki en büyük engellerden bir tanesi de, sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan kent temelli toplum yapısını (society) daha iyi açıklamak uğruna, sanayi devrimi öncesi ilkel diye nitelendirilen sosyal birliktelik tarzlarının açıklanışını sosyal antropologlara bırakmasıdır. Çünkü modern dönemlerin ürünü olan, kendine yeni ve mümkün olduğunca somut bir inceleme nesnesi arayan sosyolojinin, kentlerden oluşan yeni bir “toplum” düzeninden daha iyisini bulabilmesi oldukça zordu. Söz konusu inceleme nesnesini elde edebilmesi ve daha da somutlaştırabilmesi, sanayi devrimi öncesindeki sosyal birliktelik tarzlarının tümünü göz ardı etmesine bağlıydı. Bu sürecin topluluk ile başlamasının ve giderek daha da geriye gitmesinin, sosyolojinin en mantıklı kurumsallaşma süreci olduğunu ileri sürmek mümkündür.

TOPLUMSAL YAPI VE SOSYAL YAPI

Sosyolojinin böylesine ilgisini çeken “toplum” un incelenmesi için gerekli olan ölçme araçlarından en önemlisinin toplumsal yapı kavramı olduğu göz önünde bulundurulduğunda; en azından o dönem için modernleşme sürecinin ilerleyen aşamalarında toplumsal yapı kavramının, toplumu açıklamada yetersiz kalacağı hiç aka gelmemiştir. Yeni oluşan modern-sanayi toplumunu açıklamak üzere rasyonel bir araç olarak sunulan “toplumsal yapı” kavramının nesnel olarak neye denk düştüğü hem o gün için hem de bugün için çok fazla belli değildir. Buna göre Lévi Strauss toplumsal yapıyı, insan zihninin ürünü olan bir model olarak değerlendirirken; Radcliffe Brown duyu organlarımızla algıladığımız şeyi toplumsal yapı olarak değerlendirmektedir (Sayın 1993:1-16). Toplumsal yapı kavramını Fransa’nın değişen sosyal yapısının, sosyolojik ve felsefi temellerini yazmak için Durkheim ortaya atmış, bu doğrultuda mekanik-organik olmak üzere iki farklı dayanışma belirleyerek iki sosyal yapı belirlemiştir. Bu iki dayanışma kavramına odaklanıldığında; birincisinin köy, ikincisinin kent tipi bir yapı içerdiğini görmek mümkündür. Bu iki tür sosyal yapıyı Tönnies’de Gemeinschaft (cemaat)-Gesellschaft (cemiyet) olarak aynı şekilde değerlendirmiştir (Karp ve diğerleri 1991: 21-27). Bu düşünürlerin bu tür ayırma gitmelerinin en büyük nedenlerinden birisinin, değişen sosyal yapının kentli bir yapıya dönüşümünü açıklayabilmek için sanayi devriminden önceki köy yapısını incelemek ve köy yapısındaki hangi etkenlerin yeni bir yapılanmaya yol açtığını bulmaya çalışmaktır. Sanayi Devrimi, yeni toplumsal yapının meşrulaştırımını sağlamak için bir ara değişken olarak vurgulanmıştır.

Toplumdaki sosyal olaylar çok sayıda faktörün belirlediği son derece karmaşık bir yapıya sahip (Güngör 1991: 32) olduğundan, toplumun ne olduğuna ilişkin tartışmalar başlamıştır. Toplum denilen nesnenin iyice belirlenmesi, Sanayi Devrimi ile yeni oluşan toplumsal yapının oluşumunu açıklamada oldukça önemli görülmekteydi. Toplum, Eski Yunan’da kamunun içerisinde yer alan, birden fazla olabilen bir olgu olmasına karşın modern dönemlerde sanayi devrimi’ne bağlı olarak oluşan yeni toplum yapısının; artık kamusal hayatı, topluluk ve grupları da içine alacak derecede devleştirilmesi (Bottomore 1984: 115), Sosyoloji’nin toplumbilimi olarak anlaşılmasında çok büyük bir etken olarak değerlendirilebilir. Sosyolojik perspektif açısından sanayi devriminin ürünü olan, farklılık ve çeşitliliklere dayandığı için kentliliği niteleyen bir kavram olarak algılanan toplumun; Sanayi Devrimi ile birlikte köy

çalışmalarından kent çalışmalarına yönelinmesine neden olduğunu ileri sürmek mümkündür. Hem teorik hem de pratik anlamda kentin ne olduğunu ortaya koymaya çalışan araştırmacıların, Sanayi Devrimi öncesi topluluklardaki bazı ekonomik, siyasi, kültürel ve değersel dinamiklerin, modern-sanayi toplumlarını ortaya çıkarttığı sonucuna varmaları çok zor olmamıştır. Çünkü kentlerin doğuşu batı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını getirmiş ve kentsel yaşam, kırsal yaşamın ekonomik örgütlenmesinde devrim niteliğinde değişiklikler meydana getirmiştir (Pirenne 1982: 151-152). Bu yeni kentsel mekânların en önemli özelliği, sanayi devriminin daha önceki sosyal birliktelik tarzlarından kökten bir kopuşu ifade etmesidir. Sanayi Devrimi ise; basit anlamından farklı olarak teknolojik gelişimi vurgulayacak nitelikte alındığında; “belirli enerji kaynakları tarafından beslenen alet ve gereçleri değil; aynı zamanda aletler aracılığıyla doğayı işleyen insanoğlunun bu süreç içerisinde kazandığı bilgi ve becerileri de kapsar” (Nalbantoğlu 1974: 92). “Cansız güç kaynaklarının (buhar, elektrik gibi) kullanımına dayanan makinalaşmış üretimin gerçekleştiği modern-sanayi toplumları daha önceki bütün toplumsal düzen türlerinden son derece farklıdır ve bunların ortaya çıkışları, kökenlerinin bulunduğu Avrupa’nın çok ötesine uzanan sonuçlar doğurmuştur” (Giddens 2000:58). Geleneksel toplumda olduğunun aksine insanların çoğu, bahçe ya da tarlalarda değil; fabrikalarda ve çeşitli örgütlenmelerde çalışır hale gelmişlerdir. Artık geleneksel yapıda bulunan kentlerden kökten farklı bir kent yapısı söz konusudur. Siyasal bakımdan imparatorlukların ve kesin sınırlarla ayrılmış devletlerin enkazları üzerine kurulan yeni kentler, aynı zamanda ulus/devletlerin oluşumuna da ivme kazandırmıştır.

Bir sosyal bilimcinin, kendi yaşadığı toplumun sosyo-kültürel yapısının neresinde olduğunu belirtmesi ve bu toplum yapısını, dünya toplumunun tarihi-kültürel aşamaları ile ilişkilendirmesi, onun “toplum bilimsel düşün”e (Mills 2000: 32) sahip olmasını sağlaması açısından son derece önemlidir. Bu bakış açısına göre çeşitli sosyal birliktelik tarzlarını daha ayrıntılı inceleyebilmek için onların “biyografi” (a.g.e:19) lerini ortaya koymak, “toplum bilimsel düşün”e sahip olmaya bağlıdır. Giddens (2000: 48), tarihteki sosyal birliktelik tarzlarını; avcı ve toplayıcılar, kır toplulukları, tarım toplumları, sanayileşmemiş uygarlıklar, sanayi toplumları ve küresel toplum yapısı olarak belirleyerek, dünya tarihinin tarihi-kültürel aşamalarındaki çeşitli sosyal birliktelik tarzlarının, sadece toplumsal yapı kavramı ile açıklanamayacağını göstermiştir. Toplumsal yapı kavramı, sadece Sanayi Devrimine bağlı kentleşme olgusunu

açıklamak için kullanılmasına karşın; sosyal yapı kavramı sadece Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu kentsel yapıyı değil, aynı zamanda geçmişten günümüze oluşturulan birbirinden farklı sosyal birliktelik tarzlarını da içeren bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

Sosyo-kültürel yapı kavramının kültür boyutu hem daha önceki davranışların sonraki kuşaklara aktarımını sağlayan, hem de sosyo-kültürel yapının bireyci-bütüncü olmasını belirleyen, önemi göz ardı edilmesi oldukça zor bir boyuttur. Bunun için kültür kavramına kısaca değinmenin gerekliliği ortadadır. Meriç (1998: 87) kültürün, Avrupalı olduğu için yabancı bir kelime; buna paralel olarak her ülkede ayrı bir görünüm kazanan belli belirsiz bir kavram olduğunu ifade etmiştir. Kültür kelimesi Latince olup, “Türkçe kullanılış şekli (kültür), Fransızca “culture” kelimesinin Türkçe okunuşudur. Latince “cultura” tarlaya ekin ekmek, sütü mayalamak anlamına gelmektedir” (Aslantürk 1999: 195). “Kültür dediğimiz zaman hemen akla bir arada yaşama ihtiyacı duyan, sürekli, farklı ölçülerde teşkilatlı bir yapıya sahip insan topluluğu gelir” (Erkal 1992: 38). Kültür kavramının bu belirsiz özelliğine yönelik bir yaklaşım da Özakpınar (1999: 12) geliştirmiştir: “Toplum hayatının ilişkileri içinde, gerek belli bir ferдин tasarımıyla meydana gelen, gerek belli bir ferдин tasarımına bağlanamayacağı için toplumdaki etkileşimlerin ortak ürünü sayılan, her türlü oluşum ve eser kültür kavramı içindedir”. Kültürün davranışlardan çok düşüncelerden oluştuğu düşünüldüğünde; düşünce ile eylem arasında bir farklılık oluşacağı için sosyolojik perspektif açısından bu iki boyut arasında ontolojik bir ayrımın varlığını kabul etmek gereklidir (Namenwirth 1987: 7).

Ozankaya (1984: 114) kültür öğelerinin kuralsal düzen, eylem düzeni ve simgeler düzeni olmak üzere üç boyutlu olduğunu belirtmiştir. Buna göre simgeler düzeninin, diğer kültür öğelerine ışık tuttuğu ve onları yönlendirdiği düşünülebilir. Bu değersel çerçeve, kuralsal düzenin uygun olarak düzenlenmesini sağlar. Bu ise kültür öğelerinin, eylem düzeninde değerler, semboller, göstergeler ve davranış kuralları ile oluşturulan çerçeveye uygun olmasını sağlar. Kültürün sosyalizasyon sürecinde bireye aktardıkları, sadece diğer kuşaklara aktarılması bakımından zamanla sınırlı değil, aynı zamanda sosyalizasyon sürecinde aktarılan kültür öğeleri; birlik, topluluk, küme ve

toplumlarda yaşayan insanlarca yaratılıp ortaklaşa paylaşıldıkları için özel anlamda toplumsallık, genel anlamda ise sosyallik içerirler (Güvenç 1994: 102). Fakat bu, kültürün dinamiklerini; sadece bireyin tutum, davranış ve inançlarına indirgemek anlamında yorumlanmamalıdır (Namenwirth 1987: 12).

Sosyal ve kültürel gerçekliklerin, hangi özellikleri ya da niteliklerinin sosyo-kültürel yapı kavramını zorunlu kıldığı, üzerinde durulması gereken, önemli noktalardan biridir. Sosyo-kültürel yapıyı incelerken sosyal gerçekliğin bugünü, kültürel gerçekliğin geçmişi ifade ettiğini söyleyerek kavramı, zaman boyutuna sıkıştırmanın, sosyo-kültürel yapıyı ele alan yaklaşımlara çok fazla birikim kazandıracakını düşünmek oldukça zordur.

Sorokin (Kızılcılık 1991: 30), sosyo-kültürel yapıyı yüzeysel olarak incelemek yerine; ilkece birbirinden ayrı olacak şekilde sosyal ve kültürel olarak ele alır. Sosyal ve kültürel altındaki içkin öğeleri ayrıntılı olarak ortaya koyar. Kültürel gerçekliğin içeriğinde anlamlar, değerler ve kuralları nesnelleştiren bio-fiziksel araçlar varken; sosyal gerçekliğin içeriğinde anlam, değer ve kuralları yaratan, işleten ve anlamlı etkileşim etkinliklerinde kullanan bilinçli kişiler ve gruplar vardır. Kültürel sistem ve sosyal sistemin birbirlerinden farklılıkları, birincisine oranla ikincinin aktif aktörler tarafından oluşturulmasıdır. Sosyal gerçeklikte insanın doğa ile etkileşimi daha ağır basmasına karşın; kültürel gerçeklikte tinsel, soyut ve dışsallaşmış özellikler ağır basmaktadır. Diğer bir deyişle kültürel gerçeklik daha çok toplumları yönlendirmede bir ölçüt olmasına karşın; sosyal gerçeklik bu kültürel alanın aktif olarak hayata geçirildiği ortamdır. Sorokin'in kültürü ele alış tarzından farklı olarak Maclver (aktaran Bilgiseven 1982: 110) doğrudan sosyal ve kültürel ayırımına gidip, daha sonra mikro süreçleri incelemiş; mikro süreç ve olgulardan yola çıkarak bunlardan hangisinin sosyal, hangisinin kültürel yapıya denk düşüğünü belirlemeye çalışmıştır. Kültürü, sosyolojik perspektif içerisinde maddi ve manevi olarak ayırmak yerine; bilişsel, davranışsal (normatif), maddi olarak en az üçe ayıran yaklaşımlardan birine göre: kültürün; maddi-toplumsal, normatif ve kognitif boyutu vardır. "Kognitif boyut, genelde bireyin kendisi, başkaları ve çevresi hakkında sahip olduğu her türlü anlam, inanç, yorumlama, değerlendirme ve düşünce kalıpları ve dolayısıyla zihniyet dünyası" (Dikeçligil 1993: 42) ndan oluşan bir boyut olduğuna göre; toplumların, soyut olan bu değerleri doğrudan yaşaması için içselleştirme sürecine gereksinim vardır. Toplumların içselleştirme sürecine göre bu değerlere uygun bir norm düzeni oluşturulması, sosyo-kültürel yapının

davranışsal boyutunu oluşturur. Davranışsal boyutu Smith (1996: 59), farklılaşmış, özelleşmiş, ayrıntılı norm ve değerlerin nitelendiği bir kavram olarak; Aslantürk (1999: 134) normların kişinin rolünü ifade ettiği senaryolar olarak; Dikeçligil (1993: 42) sosyal etkileşimi düzenleyen bütün formal ve informal kuralları kapsayan ve bir eylemin nasıl olacağını düzenleyen anlam kodları olarak ele alır.

Söz konusu bilişsel ve davranışsal boyutların temelini oluşturan hatta onu daha da somut hale getiren maddi boyuttur. Maddi boyut, Durkheim'in ifade ettiği anlamda bir toplumdaki hastane, kilise, okul gibi sosyal oluşumlara denk düşer. Sosyal ve kültürel gerçekliğin, sosyo-kültürel yapı olarak ele alınmasını zorunlu kılan belirleyici etkenlerin başında, hem sosyalliği hem de kültürelliği kendi içinde sentezleyen kurumsal yapılar gelir. Sosyolojik açıdan kurumsal yapıların mekanda dağınık, daha çok soyut olan, süreçsel ilişkileri belirleyen bir etkileşim ağından oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda; sosyo-kültürel yapının ayrılmaz bir parçası olduğunu görmek olasıdır. Mills (2000: 222-223) bir değerlendirmesinde sosyo-kültürel yapıyı anlamının tek yolunun, kurumlar arasındaki ilişkileri anlamaktan geçtiğini ileri sürerken; Güngör (1996: 93), medeniyetin bir değer sistemi olduğunu, kurumların da bu değerlerin ve kültürel yapıların bir eseri olduğunu ileri sürmüştür. Kurumların tam anlamıyla dışsal-nesnel gerçeklikler olarak kabul edilmesinin oldukça zor olduğunu, bir yandan bireylerin toplumu etkilemesinden; diğer yandan da toplumun bireyleri yaratmasından anlamak mümkündür (Giddens 1994: 21). Mevcut toplumdan değişen toplum yapısına aktarılan kültürün, “sosyal ilişkiler ve etkileşimler” (Fitcher 1994: 119) açısından bağımsız olmamasına ilişkin olarak kurumsal yapıların belli bir sosyallik içermesi hem sosyal gerçekliği hem de kültürel gerçekliği kendi içinde sentezlemesi açılarından ele alınmalıdır. Bireyler, sosyo-kültürel yapı içerisinde kültür çevresi ve sosyal çevreden bağımsız düşünemediklerinden, sosyo-kültürel yapı içerisinde belli kurumlara ihtiyaç duyarlar (Nirun 1991: 93). Kurumsal yapılar, bir çeşit moral alana daha aslına dönük ifade ile ‘simge alanına’ dönüştürülmüş bir yapıdır. Mills'e (2000: 69-70) göre toplumsal değerler, sosyal birliktelik tarzlarında ne denli önemli olurlarsa olsunlar; kurumsal yapılar ‘haklılaştırma’ya ve kişileri kurumsal rolleri icraya yöneltme işlevini görürler. İnsanın doğa ile ilişkisinin kurumsal yapıların oluşmasında temel etken olduğunu düşünmek mümkündür.

Her toplumun kendine özgü bir sosyo-kültürel yapısının olduğu düşüncesinin yanı sıra; bütün sosyo-kültürel yapı çeşitlerini biri bütüncü, diğeri

bireyci olmak üzere iki temel kategoride toplamak mümkündür. Böylesi bir sınıflama yapmayı kolaylaştıran etken ise, toplumsal yapı ya da sosyal yapı kavramından farklı olarak sosyo-kültürel yapı kavramının özellikle kültür boyutudur. Maddi çalışmanın gevşekliğine dayanan bütüncü yapının üretimden çok tüketime dayanması, sosyal kişiliğin gelişimini engellemesine karşın; maddi çalışmanın sıklığından doğan bireyci yapı ise etkin bir üretim doğurarak kişisel girişkenliğin gelişimini sağlamaktadır. Bireyci yapı bütüncü yapılarda olduğu gibi bireyi bireye değil; bireyi özel mülkiyeti doğuran çetin ve etkin bir tarımla önce toprağa, sonra da diğer üretim uğraşlarına bağlamaktadır (Sabahattin 1965: 40; Nisbet 1971: 61-66). Bireyci yapılarda genelde ekonomik özeldede ise mesleğin belirlediği bir sosyo-kültürel yapı şekillenmesi söz konusu iken; bütüncü yapılarda kültürel imgelere (gelenek, görenek, töre, örf, adet, norm) göre sosyo-kültürel yapının şekillenmesi söz konusudur.

Ortaya konulan bireyci ve bütüncü sosyo-kültürel yapıların, yüzeysel olarak birbirlerinden çok farklı görüldüğü söylenebilir. Fakat sosyal yaşamın başından beri çeşitli sosyal birliktelik tarzlarının ataerki bir yapıya sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda; iki sosyo-kültürel yapının da "patriachi", "ataerki", "erkeksi bakış açısı", vb. gibi kavramlarla diğer boyutlarda olmasa bile en azından kültürel açıdan yakından ilişkili olduğunu görmek mümkündür. Ataerki, boyun eğen kadın ve çocukların geçimini sağlamakla yükümlü kılınan erkeği, oldukça merkezi konuma getiren bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu kavram; bazen aile, bazen iktidar, bazen ekonomik, bazen kültürel düzeyde vurgulanır ya da bütün bunlar birbirleriyle ilişkilendirilerek "ataerki yapı"/ "ataerki sistem" (Türküne 1995: 34-37) olarak adlandırılır. Ama erkeğe tanınan bu merkezilik eğiliminin sadece aile yaşamı ve aile kurumu ile sınırlı olduğunu düşünmek, sosyo-kültürel yapının hem analizini yüzeysellikten kurtarmaktan oldukça uzak kalmakta hem de sosyolojik perspektifi sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde; nasıl ki iktidar kavramı hem aile gibi kurumsal yapılarda hem gruplarda hem de ulus/devlet sınırları içerisinde geçerli ise aynı şekilde ataerki kavramının da tüm sosyo-kültürel yapıyı vurgulayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılması gerekir.

Üretim düzeyinde ele alındığında kökten farklı gibi görünen iki sosyo-kültürel yapının, cinsiyete göre rol farklılaşmasına ilişkin ataerki kavramı ölçüt alındığında; aralarında köklü bir farklılık olmadığını görmek mümkündür. Birbirinden kökten farklı bütüncü ve bireyci iki sosyo-kültürel yapı olduğunu ileri sürmek yerine; bu iki sosyo-kültürel yapı arasındaki farklılığın, ataerki

kavramını vurgulama düzeyi açısından bütüncü ya da bireyci kategoriden birine uygun düştüğünü ileri sürmenin, sosyo-kültürel gerçekliği açıklamada çok daha işlevsel olacağını düşünmek mümkündür.

SONUÇ

Modern-sanayi toplumunun geleneksel yapıdan farklılaşma ölçüsünü belirginleştirmek ve dünya tarihinin diğer aşamalarındaki sosyal birliktelik tarzlarının içinde en iyisi olduğu düşüncesinin temellerini sağlamlaştırmak için ortaya atılan toplumsal yapı kavramının, modern-sanayi toplumlarının olgunlaşma aşamasını açıklama yetisinden oldukça uzak kalacağı en azından modernleşme sürecinin başlangıç aşamalarında hemen hemen hiçbir sosyal bilimcinin aklına gelmemiştir. Modern bir bilim olan sosyolojinin, modernleşme sürecinin olgunlaşma aşamasında ciddi bir krizle karşı karşıya kaldığını ileri süren yaklaşımların sayısının azımsanmayacak kadar çok olmasının en azından bu çalışma kapsamı içindeki en belirgin nedenlerinden birisi de, sanayi devrimi ile ortaya çıkan kent temeline dayalı modern-sanayi toplumunun hem sosyolojinin modern dönemlere kadar elde ettiği en somut inceleme nesnesi olması hem de sosyolojinin dünya tarihindeki diğer sosyal birliktelik tarzlarını ya sosyal antropologlara bırakması ya da yok saymasıdır.

"Toplumsal yapı" kavramı, sadece Sanayi Devrimi'ne bağlı kentleşme olgusunu açıklamak için kullanılmasına karşın; "sosyal yapı" geçmişten günümüze oluşturulan birbirinden farklı sosyal birliktelik tarzlarını da kapsayan bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte yeni oluşan kent yaşamının toplumsal yapı kavramı ile açıklanmasındaki zorluklar, gün geçtikçe daha iyi anlaşılmasına başlandığından "sosyo-kültürel yapı" kavramı, modern-sanayi toplumlarındaki kentsel yaşamın açıklanabilmesini sağlayacak alternatif araçlardan birisi haline gelmiştir.

Sosyo-kültürel yapı kavramını zorunlu kılan etkenlerden en önemlisi ise, sosyal ve kültürel gerçekliği kendi içinde sentezleyen kurumsal yapılardır. Sosyo-kültürel yapının ürünleri olduğu ileri sürüldüğü kadar sosyo-kültürel yapıları oluşturduğu da ileri sürülen ve sosyolojik açıdan süreçsel ilişkilere dayanan bir etkileşim ağı olarak değerlendirilen kurumsal yapıların, sosyo-kültürel yapının ayrılmaz bir parçası olduğunu göz ardı etmek oldukça zordur. Sosyo-kültürel gerçekliğin, sosyal ve kültürel basit bir toplamı olmadığına en önemli göstergelerinden birisi de, değerlerin sosyal boyutta içselleştirildiği

oranda toplumlar tarafından yaşanması ve dışsallaşp nesnelleştığı oranda ise kültürel biçim kazanmasıdır. Bu doğrultuda birbirinden kökten farklı iki sosyo-kültürel yapı olduğunu ileri sürmek yerine; bireyci ve bütüncü sosyo-kültürel yapı arasındaki farklılığın ataerki kavramına yaptığı vurgu bakımından değerlendirilmesi, sosyo-kültürel gerçekliği açıklamada daha işlevsel olabilir: Buna göre bütüncü sosyo-kültürel yapı ataerki kavramını bireyci yapıdan daha çok vurguladığı için bütüncü; bireyci yapı ise ataerki kavramını bütüncü yapıdan daha az vurguladığı için bireyci olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ASLANTÜRK, Zeki (1999), Sosyoloji, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan (1982), Genel Sosyoloji, İstanbul: Divan Yayınları,
- BILTON, Tony and Others (1987), Introductory Sociology, Great Britain: The Mac Millan Press Ltd,
- BOTTOMORE, Tom (1984), Toplum Bilim, (Çev. Dr. Ünsal Oskay), İstanbul: Beta Basım Yayım,
- ÇELEBİ, Nilgün (2001), Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları, Ankara: Anı Yayıncılık,
- DIKEÇLİGİL, Beylü (1993), "Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo- Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Dünya'da ve Türkiye'de Sosyolojik Gelişmeler, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi*. Sosyoloji Derneği Yayınları, s. 37-47.
- ERKAL, Mustafa (1992), İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, İstanbul: Kuşak Ofset,
- FITCHER, Joseph (1994), Sosyoloji Nedir?, (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: Atilla Kitabevi,
- GIDDENS, Anthony (1994), Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım, (Çev. Dr. M. Ruhi Esengün-Dr. İsmail Öğretir), İstanbul: Birey Yayıncılık,
- GIDDENS, Anthony (2000), Sosyoloji, (Çev. Hüseyin Özel ve Arkadaşları), Ankara: Ayraç Yayınevi,
- GÜNGÖR, Erol (1996), Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul: Ötüken Neşriyat,
- GÜNGÖR, Nevin (1991), Kültür Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,
- GÜVENÇ, Bozkurt (1994), İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi,
- JUCKER, Kenneth H (1998), Anthony Giddens And Modern Social Theory, London: Sage Publications,
- KARP, David and Others (1991), Being Urban: A sociology Of City Life, New York: Proper Publishers,
- KIZILÇELİK, Sezgin (1991), "Pitirim A. Sorokin." *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 6. s. 27-44.
- MERİÇ, Cemil (1998), Umrandan Uygarlığa, İstanbul: İletişim Yayınları,
- MILLS, C. W. (2000), Toplum Bilimsel Düşün, (Çev. Ünsal Oskay), İstanbul: Der Yayınları,
- NALBANTOĞLU, H. Ünal (1974), Sosyal Yapı Değişmesi Açısından Türkiye'de Sanayileşme ve Kentleşme Süreçlerine Teorik Bir Yaklaşım Denemesi Ankara: H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi,

- NAMENWIRTH, J.(1987), Dynamics Of Culture, London: Printed By Biddles Ltd,
- NİRÜN, Nihat (1991), Sosyal Dinamik Bünye Analizi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları,
- NİSBET, Robert (1971), The Sociological Tradition, London: Heiremann Educational Boks,
- OSKAY, Ülgen (1987), "Toplumsal Bilim-Sosyoloji ve Sosyolojik Düşünce", *Seminer*. Sayı 5. s. 209-232.
- OZANKAYA, Özer (1984), Toplum Bilimlerine Giriş, Ankara: "S" Yayınları,
- ÖZAKPINAR, Yılmaz (1999), İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü, İstanbul: Ötüken Neşriyat,
- PİRENE, Henry (1982), Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, Ankara: Dost Kitabevi,
- SABAHATTİN, Prens (1965), Türkiye Nasıl Kurtarılabılır, İstanbul: Elif Yayınları,
- SAYIN, Önal (1993), "Toplumsal Yaşam ve Toplumsal Yapı", *Sosyoloji Dergisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 4, s. 1-16.
- SMİTH, Anthony D. (1996), Toplumsal Değişme Anlayışı, (Çev. Prof. Dr. Ülgen Oskay), Ankara: Gündoğan Yayınları,
- TÜRKÖNE, Mualla (1995), Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü, Ankara: Ark Yayınevi,